

HELLENİSTİK DÖNEM LYDİA MEZAR STELLERİNDE KADIN VE ERKEK TİPLERİ*

Female and Male Figure Types on Hellenistic Lydian Gravestones

(Makale Geliş Tarihi: 02. 03. 2018 / Kabul Tarihi: 11. 05. 2018)

Abdullah Kasım SONKAYA**

Öz

Bu çalışma Lydia Bölgesi'nde bulunmuş Hellenistik Dönem'e ait mezar stelleri üzerindeki kadın ve erkek figür tiplerini öncülleriyle birlikte belirlemeyi, bunların dönem içindeki tipolojik gelişimini ve ortaya koydukları bölgesel farklılıkları saptamayı amaçlar. Bu doğrultuda 7 kadın 6 erkek tipi incelenmiştir. Serbest yontulardan esinlenilmiş olan bu erkek ve kadın figürleri mezar stelleri üzerinde MÖ 2. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanır. Bunlar Batı Anadolu'nun diğer bölgelerinin figür tipleriyle benzerlik gösterebilir de bazı önemli yerel farklılıklar ve yeni bulguları da ortaya koyarlar.

Anahtar Kelimeler: Lydia, Figür Tipi, Mezar Steli, Pudicitia Saufeia, Palliatus.

Abstract

This study aims at determining the types of male and female figures on the gravestones of the Hellenistic Period in the Lydian Region together with their prototypes, and identifying their typological development and their inter-regional differences. In this context, 7 female and 6 male types have been examined. These male and female figures, inspired by free sculptures, begin to be seen on the gravestones from the 2nd century BC. Although they are similar to the figures in the other regions of Western Anatolia, they also have some local differences and important findings.

Keywords: Lydia, Figure Type, Gravestone, Pudicitia Saufeia, Palliatus.

---

* Bu makale Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalında gerçekleştirilen "Lydia Bölgesi Hellenistik Dönem Mezar Stelleri" adlı doktora tez çalışmasının bir bölümünden türetilmiştir.

** Kültür ve Turizm Bakanlığı Tanıtma Genel Müdürlüğü; *Ministry of Culture and Tourism General Directorate of Promotion*, akasimsonkaya@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5271-7722>

I. Giriş

Lydia Bölgesi Hellenistik Dönem Mezar Stelleri yoğun olarak bölgenin orta ve güney kesimlerini oluşturan Hermos ve Kaystros Vadilerinde konumlanan kentler ve çevrelerinde bulunmuş olup bugün Manisa Müzesi başta olmak üzere Tire, Ödemiş, İzmir ve Uşak Müzeleri ile yurtdışında Paris Louvre ve Stockholm Ulusal Müzelerinde sergilenmektedir.

Bölgeden ele geçmiş mezar stelleri üzerinde ziyafet (symposium) (Pfuhl-Möbius 1979, 457, Taf. 274, Nr. 1906; Meriç 1993, 57-75; Çekilmez 2015, 114 vd. Lev. 1-23) ve tokalaşma (dexiosis) (Keil-Premmerstein 1914, 74-75, Nr. 101, Abb. 40; Mendel 1914, 248-249, Nr. 1033; Pfuhl-Möbius 1977, 266-267, Taf. 161, Nr. 1070; Petzl 1991, 89, Taf. 3; Meriç 1993, 68, Abb. 19) sahnesi gibi belirli bir eylemin gerçekleştirildiği süreçsel bir olayı anlatan ikonografilere genişçe yer verilmiştir. Bunlar dışında kalan ve daha durağan bir kompozisyon yansıtan stellerde (Buckler-Robinson 1932, 109, Fig. 101; Pfuhl-Möbius 1977, 141, Taf. 69, Nr. 418; Hanfmann-Ramage 1978, Fig. 425; Yaylalı 1979, 32, 213-214, Lev. 66; Smith 2002, 192-193, Res. 222; Çekilmez 2011, 107 vd. Fig. 1, 2; Meral 2016, 148, Foto 6) figürler belirli bir eylem halinde olmayıp bir anın vurgulandığı, izleyiciye dönük, fotografik bir duruşa sahiptirler. Bu figürler duruşlarıyla önceki stellerin klinede uzanan ya da el sıkışan figürlerinde olmayan bir özelliğe, tipolojileri açısından bazen adı bilinen serbest yontulara dayalı belirli bir terminolojiye sahiptir.¹ Bu noktadan hareketle hazırlanan bu çalışmada Hellenistik Dönem Lydia Mezar Stelleri içinde serbest yontulardan oluşan belirli öncüllere

¹Mezar stellerindeki heykel görünümlü figürlerin serbest yontulardan esinlendiğine dair çeşitli yorumlar bulunmaktadır: Stellerdeki heykel görünümlü figür yapısı MÖ 3. yüzyılın sıradan kabartmalarında henüz olgunluğa erişmemiş olmakla birlikte mezar stellerine ilk kez MÖ 2. yüzyıla birlikte giriş yapmıştır: Pfuhl-Möbius 1977, 60; Bu dönemde Batı Anadolu mezar stellerinde de figürler genellikle heykel karakterindedir. Atalay, stellerdeki bu özelliğin mezar heykellerinden alındığını ileri sürmüştü de Yaylalı bunun Hellenistik dönem kabartmalarının tümünde olduğunu belirterek figürlerin kaynağını mezar heykelleriyle sınırlanmaktan öteye taşımıştır: Yine Atalay mezar stellerindeki figürlerin mezar heykellerinin etkisiyle ya da onlara özenilerek heykel karakterinde işlendiklerini belirtirken; Yaylalı Deloslu Kleopatra ve Dioskurides heykelleri (Eule 2001, 186-187, Abb. 2; Fuchs 1969, 375, Taf. 137, Abb. 416) örneğinde olduğu gibi mezar stellerinde heykellerin kopya edilmiş olduğunu; ancak kabartmalardaki figürlerin heykel görünümünde olmalarının Hellenistik dönemin belki de en önemli özelliklerinden biri olduğunun altını çizer. Ayrıca kabartmalardaki derinliğin bu devrin bir özelliği olduğunu ve bu derinlik sayesinde figürlerin zeminden kopma durumuna geldiğini belirten Yaylalı, bunun da figürlere heykel karakteri verdirdiğini; dolayısıyla kabartmalardaki figürlerin kökeninin tümüyle heykellere bağlanmasının doğru olamayacağını belirtir. Bu konuda krş. Atalay 1973, 234; Yaylalı 1979, 36, 93 dn. 1; Öte yandan Pfuhl-Möbius, Hellenistik dönemin heykel tipli mezar kabartmalarının arka planında bir heykel veya heykel dizisinin olduğunu ileri sürer: Pfuhl-Möbius 1977, 61; Aynı şekilde Hanfmann-Polatkan da kabartmalardaki figürlerin heykellerden esinlendiği düşüncesini savunmaktadır: Hanfmann-Polatkan 1960, 52; Bu bilgiler ışığında stellerdeki figürlerin kökeninin öncül serbest heykellere dayandırılması görüşü makul gözükmeyle birlikte; bunların yalnızca mezar heykelleri olarak sınırlandırılmaksızın dini figürler, filozof ve yöneticiler gibi önemli farklı karakterleri içeren geniş bir yelpazeden esinlenilmiş oldukları kabul edilebilir.

dayalı 7 kadın 6 erkek tipi ele alınacaktır. Söz konusu tiplere geçmeden önce figür tiplerinin belirlenmesi ve adlandırılması hususlarına ilişkin uygulamaların kısaca analiz edilmesinde yarar görülmektedir.

Figür tiplerinin belirlenmesine ilişkin en temel sorun figürün tipolojiye dâhil edilmesinde hangi kıstasların belirleyici olduğu konusudur. Araştırmalarda buna ilişkin net bir yanıt bulunmamakla birlikte tipleri saptama konusundaki genel eğilim öncelik sırasına göre kol hareketleri, chimation sarılışı ve daha az öneme sahip bacak hareketlerinin temel ölçüt olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır (Pinkwart 1973, 153 dn. 21; Linfert 1976, 148; Yaylalı 1979, 46 vd.; Cremer 1991, 81 vd.; Lewerentz 1993, 18 vd.; Şahin 2000, 59 vd.; Eule 2001, 15 vd. 221 vd.). Dolayısıyla bu çalışmada da figür tiplerinin saptanmasında öncelikle kolların duruşu ve hareketi, ardından chimation sarılışı ve son olarak da ayaktaki figürler için ayak hareketlerinin ikincil olarak dikkate alındığı bir öncelik sırası belirlenmiştir.

Öte yandan figür tiplerinin tümünün serbest yontularda veya kabartmalarda adı bilinen bir öncülünün bulunmaması ise bunların nasıl adlandırılacağı hususunda bir belirsizliğe yol açmaktadır. Araştırmacılar mezar stelleri üzerindeki tipleri farklı şekillerde gruplandırma ve adlandırma yoluna gitmişlerdir: Bunlar ismi bilinen serbest yontulara göre adlandırma (Pinkwart 1973, 153 dn. 21; Linfert 1976, 148; Cremer 1991, 81 vd.), sayılarla numaralandırma (Lewerentz 1993, 18 vd.), harflerle sıralama (Yaylalı 1979, 46 vd.), yazıtlarda geçen stel sahibesinin adını kullanma (Şahin 2000, 59 vd.) ve serbest yontulardaki adları ve tipi tanımlayıcı ifadeleri birlikte kullanma (Eule 2001, 15 vd. 221 vd.) gibi belirli kurallara tabi olmayan 5 farklı yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan anlaşıldığı üzere figür tiplerinin adlandırılması, üzerinde çalışılan eserlerin özelliklerine ve araştırmacıların kişisel tercihlerine göre değişkenlik gösterebilmektedir. Aşağıda ele alınacak Lydia Bölgesi Hellenistik Dönem mezar stellerindeki figür tipleri ise birebir aynı duruşa sahip serbest yontulardaki öncüllerine veya en yakın benzerlerine göre adlandırılmıştır.

II. Kadın Tipleri

Hellenistik Dönem Anadolu'sunda kadınlar belli değer yargıları ekseninde değerlendiriliyor, onlardan aileleri ve çevrelerinin sosyo-kültürel seviyesine uygun bir şekilde alçak gönüllü, erdemli ve vakur olmaları bekleniyordu (Smith 2002, 86 vd.). Bu durum dönemin salt sosyal hayatına değil kuşkusuz sanatına da etki ediyor ve heykeltıraşlık sanatında işlenen kadın betimleri toplumsal kural ve geleneklere uygun bir yorumla ele alınıyordu. Lydia mezar stellerinde alçak kabartma olarak yapılmış olan symposium sahnelerindeki oturan kadın figürleri (Pfuhl-Möbius 1979, 382, Taf. 224, Nr. 1553; Meriç 1993, 57, Abb. 1; Malay 1994, 89, Ins. 245, Fig. 88; Çekilmez 2015, 115 vd. Kat. No. 3 vd.) genellikle "pudicitia" tipinin varyasyonlarını yansıtır. Bu tip orijinalinde ayaktaki heykellerden öykünölmüş olsa da chimation sarılımı ve kolların devinimi bakımından oturan figürlere de uygulanmıştır. Pudicitia tipinde oturan tüm kadın figürleri symposium sahneli

steller üzerindedir. Ya da tersinden söylemek gerekirse, Lydia'daki bu stellerde ayakta duran kadın olmadığı için pudicitia tipi yalnızca oturan kadınlara uygulanmıştır.

Stellerde görülen bu en yaygın kadın tipi, 1819 yılında G.u.E. Visconti'nin Museo Pio Clementino kataloğunda tipi "kraliçeye saygı" anlamında "pudicitia" olarak adlandırılmasıyla kullanılmaya başlanmıştır (Şahin 2000, 60, dn. 377). İlk olarak Pinkwart Pudicitia için beş alt tip belirlemiştir (Pinkwart 1973, 149 vd. 153, dn 21). Linfert hareketli bacağın hangisi olduğunun, hangi kolun karın üzerinde olduğunun ve diğer kolun dik mi yoksa eğik mi durduğunun belli olmadığını ifade ederek tiplerin belirlenmesinde daha kapsayıcı bir yaklaşım ortaya koymuştur (Linfert 1976, 147). Yaylalı ise bu tipin tanımını "bir kolu karnında diğerinin dirseği ona dayalı, eli çenenin yanında, başa kadar çekilen chimationun kenarından tutan kadın tiplerine verilen genel bir kavram" şeklinde açıklamaktadır (Yaylalı 1979, 36). Bu tanımdan chimationun sarılışı ve ona bağlı olarak kol hareketlerinin birbiriyle değişmesinin alt tipler için belirleyici öğeler olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Pudicitia tipine yakın ilk örnekler olarak; başı sarmamakla birlikte sırttan gelen chimationu çenesinin sol yanında tutan, sağ eli karnı üzerinde, ayakta duran ve bu şema ile Pudicitia'yı anımsatan MÖ geç 5. yüzyıla tarihlenen kabartmalar bulunmaktadır (Scholl 1996, 304, Taf. 46: 2). Gerçek anlamda ilk örnekler ise MÖ 4. yüzyıl lahit, adak kabartmaları ve mezar stellerine uzanmaktadır (Lippold 1950, 231, dn. 9 Taf. 82:1; Hausmann 1960, 60-61, Abb. 30; Diepolder 1965, 53, Taf. 51:1-2; Scholl 1996, 245, Taf. 21:2, Nr 74). MÖ 3. yüzyılın terrakotalarında da bu tipin varlığı belirlenmiştir (Kleiner 1942, 116 vd. Taf. 20 c-d). Tipin yaygın olarak kullanımı ise Hellenistik Dönem'de, MÖ 170-160 sonrasında başlar (Horn 1931, 63; Horn 1972, 182, Nr. 5 vd.; Pinkwart 1973, 153 dn. 21; Linfert 1976, 147 vd.; Yaylalı 1979, 37; Saraçoğlu 1997, 48 vd.; Şahin 2000, 61). En tipik örneği olarak MÖ 138-137'ye tarihlenen Delos'ta bulunmuş Kleopatra heykeli gösterilir (Linfert 1976, 114 vd. Abb 273; Eule 2001, 16, Abb. 2) İlk oluşumunda, MÖ 4. yüzyıl Attika mezar stellerinde (Diepolder 1965, 53 vd.; Taf. 51: 1-2; Schmaltz 1983, 195, 202 vd. Taf. 12-13; Himmelman 1999, 64 vd. Abb. 30) üzüntüyle ilişkilendirilen bu duruşun daha sonra, özellikle MÖ 1. yüzyıldan sonra yaygınlaşması ve kraliçe yontuları ile sikkeler üzerindeki tanrıça betimlerine örnek teşkil etmesi, Hellenistik Dönemle birlikte artık eski anlamını kaybettiğini gösterir (Cremer 1991, 82 dn 395; Şahin 2000, 61; Eule 2001, 222). Pudicitianın üzüntüyle ilgili olmadığı ve fakat kadınlar için haya ve çekimserliği sembolize ettiği yönündeki görüşlerin (Zanker 1993, 225) yanında kadının soyluluğu, zenginliği, kültürü ve alçak gönüllülüğü gibi değerlerini anlatmak için kullanılmış olabileceğini düşünenler (Işın 2007, 17 vd.) de vardır. Pudicitia tipi kadın figürlerinde yaygın olmakla birlikte; Hellenistik Dönem mezar stellerindeki erkek figürlerinde ve hizmetçilerde de bununla karşılaşılan istisnai durumlar mevcuttur (Pfuhl-Möbius 1977, 63-64, dn. 235, 237, Nr, 102, 671, 830, 831, 861, 862, 1028, 1039).

Protopudicitia Tipi

Pudicitia tiplerinin prototipi olarak kabul edilen (Şahin 2000, 65) protopudicitia tipi yalnızca oturan kadın figürlerine uygulanmıştır. Pudicitia tipindeki kadın figürlerinin Geç Hellenistik Dönem’de geçirdikleri değişimden (Yaylalı 1979, 41) Cremer’in protopudicitia adını verdiği (Cremer 1991, 87-88) bu tipteki figürler etkilenmemiş, adeta 4. yüzyıl eserlerinin kopyaları olarak kalmışlardır. Pudicitianın diğer tiplerinde görülen üst gövdenin chimation tarafından sarılması durumuna bu tipte rastlanmaz. Göğsü açıkta bırakan chimation kolları kısmen içine alarak aşağıya dökülür. İçteki göğüs altından kemerli chiton burada görülebilmektedir. Yukarıdaki sol el başı örten chimationun kenarını açıkta tutar; diğer tiplerdeki gibi çene veya boynun hemen kenarında chimation demetini tutmaz. Sağ kol sola destek olabileceği gibi kucak üzerinde serbest bir hareket halinde de olabilir. Sonuç olarak protopudicitia tipinin tespit edilmesindeki en temel kıstas sol elin chimationu açıkta tutmasıdır (Çizim 1).²

Bu tipin öncülleri Attika mezar stellerinde, oturan figürlerde MÖ geç 5. yüzyıl (Scholl 1996, 253, Taf. 1, Kat. Nr. 101) ve MÖ erken 4. yüzyılda (Diepolder 1965, 25, 31, Taf 18; Scholl 1996, 341, Taf. 9, Kat. Nr. 445; Himmelman 1999, 63, Abb. 29), ayaktaki figürlerde ise MÖ erken 4. yüzyılda görülmektedir (Himmelman 1999, 37, Abb. 14). Doğu’daki benzerleri ile MÖ 4. yüzyıl ortalarından Ağlayan Kadınlar Lahti üzerinde (Şahin 2000, 65, dn. 431) ve Lykia’da karşılaşılmaktadır (Cremer 1991, 87, dn. 419). Protopudicitia tipi Hellenistik Dönem’de ise Mysia’da görülür (Şahin 2000, 64-65, dn. 435).

Lydia’da MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısına ait Hayallı’dan bir örneği bulunan bu tip (Resim 1), diğerleri Geç Hellenistik Dönem’den olmak üzere 8 adet mezar stelinde uygulanmıştır (Meriç 1993, 64, Abb. 14; Durugönül 2015, 133, Kat. Nr. 74). Bu stellerden biri dışındaki tüm figürler profilden işlenmiştir. En dikkat çekici özellikleri genellikle gövdenin $\frac{3}{4}$ cepheden verildiği diğer pudicitia tiplerinden farklı olarak tam profile yakın bir açıdan verilmeleri ve dik bir oturuşa sahip olmalarıdır. Lydia’daki protopudicitia örnekleri ana hatlarıyla tipin yukarıda bahsedilen genel özelliklerine sahip olmakla birlikte bazı yerel uygulamaları da barındırır. Örneğin Tire Müzesi’nden Gevele buluntusu bir stel (Meriç 1993, 65, Abb. 11-12; Çekilmez 2015, 115-116, Lev. 3) (Resim 2) üzerindeki kadın figüründe chimationun sağ kola sarılarak kucağa dökülmesi, dik oturuşta ve başın profilden işlenmiş olması, bunun – düşük kalite ve stildeki bozulma gibi benzerlikler dışında – tipolojik açıdan çağdaşı diğer geç figürlerden farklı olduğunu gösterir. Bu stelde ayrıca symposium sahneli stellerin ortalama boyutlarında MÖ 1. yüzyılda yaşanan küçülme (Ridgway 2002, 217) eğilimi de görülmez. Tüm bunlar bahse konu Gevele stelinin Hellenistik Dönem’in son yüzyılında karşılaşılan Klasisizm akımından (Bieber 1961, 157 vd.; Ridgway 2002, 218) etkilenmiş bir eser olabileceğini ortaya koymaktadır. Nitekim bu Klasistik üslup stel tipolojisine,

² Çizimlerin hazırlanmasında desteğini esirgemeyen Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dr. Öğr. Üyesi Yasin Topaloğlu’na teşekkürü borç bilirim.

başka hiçbir Hellenistik Dönem Lydia stelinde karşılaşılmayan dış sırası (geisipodes) işlenmesiyle de kendini gösterir. Ayrıca protopudicitianın MÖ 4. yüzyıldaki erken örneği Hayallı steli ile MÖ 1. yüzyıldaki Klasistik Gevele temsilcisinde kadınların başlarının klinede uzanan erkek figürlerine yönelik olması ve bu şekilde oluşan figürler arasındaki diyalog algısı Hellenistik Dönem’de karşılaşılmayan bir Klasik Dönem özelliği olmalıdır.

Pudicitia Saufeia Tipi

Menderes Magnesia’ında bulunmuş, Roma Dönemi Anadolu’sunun valilerinden L. Valerius Flaccus’un ailesini betimleyen MÖ 1. yüzyıla ait bir heykel grubu mezar stellerindeki figür tiplerini adlandırma açısından önemli bir yere sahiptir (Cremer 1991, 87; Smith 2002, 88). Zira Flaccus’un annesi Baebia, karısı Saufeia ve kızı Polla Valeria heykelleri, incelediğimiz figür tiplerini de kapsayan adlandırmalara kaynaklık etmektedir.

Pinkwart ve Linfert bu tipi Menderes Magnesia’ında bulunmuş Saufeia Heykeli’ne (Mendel 1914, Nr. 822; Horn 1931, 65, dn 5; Pinkwart 1973, 150 vd; Linfert 1978, 30, Taf. 4, 23; Yaylalı 1979, 37, dn. 11; Şahin 2000, 60, dn. 387; Eule 2001, 170-171, Abb. 13) dayanarak “Saufeia” olarak adlandırmışlardır (Pinkwart 1973, 153, dn. 21; Linfert 1978, 148). Vücut ağırlığını sağ bacağın taşıdığı bu tipte sol kol karın üzerinde, ondan destek alan sağ kol çenenin sağında chimationun kenarından tutar. Sağ omuzdan gelen chimation sağ kolu bileğe kadar sararak sol omuzdan sırta doğru iner. Buradan devam eden chimation sol kalça üzerinde yeniden yukarıya yönelir; sol bileğe sarılıp öne açılarak içten aşağıya dökülür (Çizim 2). MÖ 2. yüzyılın ortalarına doğru işlenmeye başlanan (Pinkwart 1973, 153, dn. 21) bu tip Anadolu’da özellikle Ionia Bölgesinde yaygındır (Linfert 1976, 148 vd. dn. 589). Rodos ve Kos Adalarında, Karadeniz’in kuzeyinde, Mysia ve Bithynia Bölgelerinde (özellikle oturan kadın figürlerinde) görülür (Pfuhl-Mobius 1977-1979, 254, 478, Taf. 152, Nr. 1008, Taf. 287, Nr. 1991; Cremer 1991, 87, KSt 43-47; Şahin 2000, 62, dn. 400). Tipin en erken örneği olan Tegea heykelini Kraemer MÖ 3. yüzyıla vermişse de sonraki araştırmacılar bunun özellikle stilistik bakımdan daha geç bir tarihten olması gerektiğini belirtirler (Linfert 1976, 149; Yaylalı 1979, 37). Yaylalı Tegea heykelinin erken tarihli olması durumunda Saufeia tipinin kıta Yunanistan’da yaygın olması gerektiğini, oysa anılan bölgede Saufeia tipinin yok denecek kadar az olduğunu belirtir ve köken olarak Batı Anadolu’ya ve tipin en yaygın olarak görüldüğü Magnesia-İzmir arasına işaret eder (Yaylalı 1979, 37-38).

Hellenistik Dönem Lydia’ında 12 stelde (Buckler-Robinson 1932, 109, Fig. 101; Pfuhl-Möbius 1977, 141, Taf. 69, Nr. 418, 420; Hanfmann 1978, Fig. 425; Yaylalı 1979, 32, 213-214, Lev. 66; Schmidt 1991, 85 vd, Abb. 17; Smith 2002, 192-193, Res. 222; Çekilmez 2011, 107 vd., Fig. 1, 2; Durugönül 2015, 125, Kat. Nr. 67) ayakta duran 13 figürde karşılaşılan bu tipin (Resim 3) oturan versiyonu ile yalnızca symposium sahneli bir stelde (Meriç 1993, 62, Abb. 7; Çekilmez 2015, 124-125, Lev. 13) (Resim 4) karşılaşılr. Lydia’nın Saufeia tipinde

figür barındıran stellerinin sayısı Yaylalı'nın tipin kökeni olabileceğini belirttiği (Yaylalı 1979, 37-38; Yaylalı 1986, 473 vd.) İzmir stellerinden az değildir. Saufeia Lydia'da kadın figürlerinde en yaygın olan tiptir. Bölgede bu denli yoğun bulunması her ne kadar kökeni konusunda Ionia'nın yanı sıra Lydia'nın da dikkate alınabileceğini düşündürse de; Lydia'dan Saufeia tipli tek serbest plastik örneğin Manisa Müzesinde korunan bir Roma Dönemi heykeli (Durugönül 2015, 47-48, Kat. Nr. 12) olması söz konusu olasılığı zayıflatmaktadır.

Lydia mezar stellerinde işli Saufeia tipindeki figürlerin hareketlerinde veya chimation sarılımlında bazı küçük farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin Manisa Müzesindeki 8101 envanter numaralı stel üzerindeki gövdesi eksik figürün chimation sarılımı ve kıvrım şeması Saufeia tipinin gereğini ortaya koyarken; Tire Müzesinden 119 envanter numaralı, şematik yapıları bir stel (Çekilmez 2015, 132-133, Lev. 23) üzerindeki figürün bacak hareketindeki değişiklik ise olasılıkla anılan stelin geç dönemden yerel bir üretim olmasıyla ilişkilidir. Tipin eksiksiz uygulandığı Lydia örneklerinden (Hanfmann – Ramage 1978, Fig. 425; Schmidt 1991, 85 vd, Abb. 17; Çekilmez 2011, 107 vd. Fig. 1, 2) anlaşıldığı kadarıyla bölge stellerindeki Saufeia tipli figürlerde baş hafifçe sağa yatık, yüz sola dönük haldedir. Bu tipte genellikle kalçanın iki yanında simetrik olarak "V" biçimli birbirine yakın duran chimation kıvrımlarının oluşturduğu bir şema görülür (Çizim 2). Sol kola sarılan chimation tüm figürlerde kolun üzerinden gelip içten aşağıya dökülürken Manisa Müzesinden henüz envanter numarası verilmemiş bir stelde (Resim 5) kolun altından gelip üzerinden aşağıya dökülmektedir.

Saufeia tipinin oturan figürlerde yalnızca Tire'de bir örneği bulunması (Çizim 4), tüm oturan kadın betimlerinin klinenin ayakucu tarafında, solda olmasından dolayıdır. Zira soldaki bu figürlerde Saufeia şeması uygulanmış olsaydı sağ kol yukarıda olacak ve figürün yüzü başta olmak üzere izleyicinin görüntü açısını kapatmış olacaktı. Tire örneğinde bu düşünceye uygun olarak sağda konumlandırma Saufeia şemasını uygulamaya imkân vermiştir. Lydia'da daha sonra karşılaşılmayan bu ters kompozisyonun işlendiği söz konusu stel olasılıkla farklı bölge örneklerine aşına bir atölyenin sanatçısı tarafından yontulmuş istisnai bir uygulamadır.

Pudicitia Philista Tipi

Pinkwart'ın Kleopatra Philista (Pinkwart 1965, 153, dn. 21), Linfert'in Philista (Linfert 1976, 152 vd.) olarak adlandırdığı bu tipteki figürler Saufeia tipinde görülen kol ve bacak deviniminin tam tersine sahiptir. Bu kez sağ kol karında ve sol kol ona dayalı halde dik durur. Sol el çenenin solunda chimationun kenarını tutar. Sağ omuzdan gelen chimationun ucu sağ kolu sararak öne dökülür. Sola doğru devam eden uç ise omuzdan yana sarkar (Çizim 4). Linfert Philista tipinin sadece mezar stellerinde uygulandığını ve Batı Anadolu'da yaygın olduğunu ve tipi işleyen iki atölyeden birinin Ephesos'ta (Linfert 1976, 153) yer aldığını belirtir. Diğer atölyenin ise İzmir'de olduğu kabul edilir (Yaylalı 1979, 38). MÖ 2. yüzyılın ortalarından itibaren mezar stellerine yaygın olarak işlenen bu

tip aynı yüzyılın sonlarına doğru azalmıştır (Linfert 1976, 153; Yaylalı 1979, 38 dn. 25). Kyzikos ve Miletopolis gibi Mysia kentlerinde ise kullanımı devam etmiştir (Şahin 2000, 63).

Lydia mezar stellerinde bu tipte 9 örnek (Pfuhl-Möbius 1979, 382, Taf. 224, Nr. 1553; Çekilmez 2015, 123-126, Lev. 12, 14) bulunmaktadır. Philista tipi Lydia stellerinde oturan figürlerde en yaygın tip (Çizim 5) olmasına karşın ayaktaki figürlerde yalnızca Manisa Müzesinden 8144 envanter numaralı aşınmış haldeki bir stelde (Resim 6) görülür. Yukarıda belirtildiği gibi Lydia'da Saufeia tipinin salt bir tane oturan figürde; Philista tipinin ise tam tersi bir durumda, bir tane ayaktaki figürde uygulandığı gözlenmektedir. Diğer yörelerde de karşılaşılan, belli stellere uygulanmış bu tipolojik tercih atölye uygulamalarına ilişkin önemli bir ayrım olmalıdır. Örneğin Philista tipi İzmir yöresinde ayaktaki figürlere, Mysia civarında klinenin baş tarafında oturan figürlere işlenmiştir (Yaylalı 1979, 38, Lev. 2 vd. Kat. No: 3 vd.; Cremer 1991, Taf. 13, 15, 20, KSt 32, 39, MiSt 16; Şahin 2000, 62-63, dn. 411).

Polla Valeria Tipi

Adını yukarıda sözü edilen, Roma Dönemi'nde Anadolu'da valilik yapmış L. Valerius Flaccus'un ailesini tasvir eden heykel grubundaki, valinin genç kızından almıştır (Smith 2002, 88). Annesi Saufeia'da olduğu gibi bu heykel tipine de tasviri bu şekilde yapılmış olan kızın adı verilmiştir. Chimationun tüm vücudu sardığı Polla Valeria tiplerinde her iki kol da giysi kıvrımlarına dahil edilmiştir. Sağ kol yanda, giysi altında belirgindir. Yana doğru hafifçe açılan bu kol kaymaması için içeriden chimationu tutarak yukarıya çeker. Sol kol göğüs üzerinde chimationa sarılıdır. Sağ bacak sabit dururken sol bacak yana atılmıştır. Bacak hareketleri tersine de olabilir (Çizim 6). Ridgway, MÖ 1. yüzyıl heykeltıraşlığını incelerken Magnesia Polla Valeria örneklerinin aynı atölye geleneğine ait olabileceğini belirtir (Ridgway 2002, 135). Waelkens ve Herz ise bu tipin Küçük Herculaneumlu tipler (Bieber 1962, 112 vd. Fig. 2 a-b) gibi kısa ve kalın yapıda olduğunu vurgular (Waelkens-Herz 1992, 122, 123, Tbl. I-III). Dolayısıyla bu ölçülerdeki figür tiplerinin genç kızları yansıttığına inanılır (Kane-Carrier 1992, 122, Tbl. 1, 3, 5).

Polla Valeria tipi her ne kadar adını Magnesia'da bulunmuş ve MÖ geç 2. yüzyıl ile MÖ 1. yüzyılın ilk yarısında farklı tarihlere verilen kızın heykelinden alıyorsa da (Linfert 1976, 48 vd., Taf. 5, Abb. 24; Eule 2001, 171, Taf. XIV, Abb. 79) daha erken bir örneği olarak Bergama'dan MÖ 180 civarına verilen bir heykel (Eule 2001, 177, Taf. XIII, Abb. 76) mevcuttur. Bu heykelde chimation her iki omzu sarmasına karşın sol omzun arkasına atılacak kadar yeterli uzunluğa sahip değildir ve sol el ile yana çekilerek koltuk altında bastırılır. Sonraki örneklerde ise chimation sol omzu arkadan dolanarak sol kol altından sarkıtılır. Kolların içte kaldığı giyim tarzının harekete yüklediği zorluğu aşabilmek amacıyla bu tipin heykelleri arasında dikkat çekecek kadar çok farklılıklar bulunabilmektedir (Eule 2001, 224). Özellikle yerel nitelikli Lydia kabartmalarında bu esnekliği görmek

mümkündür. Ayrıca figür tiplerinin mezar stellerindeki uygulamalarında Küçük Herculanumlu Kızlar örneğinde görüldüğü gibi zaman zaman orijinalden farklı yorumlar ortaya çıkabilmektedir. Bu farklılık orijinal şemadan tamamen uzaklaşıp tanınmayacak kadar değildir; Geç Hellenistik stellerde hareketli bacağın değişmesi, kollardaki küçük değişimler ya da yarım kalan hareketler düzeyinde kalmıştır (Pfuhl-Möbius 1977, 65, dn. 256).

Lydia mezar stelleri arasında Polla Valeria tipinin işlendiği 6 örnek vardır (Pfuhl-Möbius 1977, 166, Nr. 546, Taf. 85; Meriç 1987, 248, Res. 5; Meriç 1993, 66, Abb. 16; Malay 1994, 100, Taf. 41, Fig. 106; Durugönül 2015, 123 vd. Kat. Nr. 66). Bunların dördünde Magnesia ve Bergama örnekleriyle uyumlu bir şekilde sol bacak hareketlidir (Resim 7). Stiliyle grubun en erkeni olma özellikleri (Kleiner 1942, 112, Taf. 19-21; Pfuhl-Möbius 1977, 134-135, Taf. 64, 65, Nr. 395, 396, 398, 399) yansıtan ve buluntu yeri bilinmeyen Manisa Müzesi'ndeki stel (Resim 8) ve Philadelphia buluntusu aile betimli bir stel (Durugönül 2015, 123 vd. Kat. Nr. 66) üzerindeki figürlerde yaygın şemanın tersine sağ bacak hareketli olup sol el tam göğüs hizasında değildir; ilkinde kol biraz aşağıya, karna doğru yerleştirilmiş, ikincisinde yana bırakılmıştır. Bununla birlikte tipin oluşumunu sağlayan asıl unsurlar olarak dikkat çeken, kolları içine alan giysi sarılışı ve sağ elin giysiyi yukarıya doğru çekme hareketinde bir farklılık söz konusu değildir. Sol kol ise zaten tipin oluşumunda belirleyici değildir. Dolayısıyla küçük değişimler bu iki stel üzerindeki kadın figürlerini de Polla Valeria karakteristiğinde değerlendirmemize engel oluşturmamaktadır. Nitekim bu tipteki figürler arasında giysinin harekette neden olduğu zorluktan dolayı belirgin farklılıklar ve bacak hareketlerinde değişiklikler bulunabileceği araştırmacılar tarafından kabul görmüştür (Yaylalı 1979, 44, Lev. 22, 41, Kat. No: 43, 81; Eule 2001, 224).

Lydia'da Polla Valeria figür tipinin betimlendiği toplam 6 stelden buluntu yeri bilinmeyen biri dışında tümü Philadelphia civarından (üçü Sarıgöl, ikisi Alaşehir arazisinden) ele geçmiştir. Dolayısıyla Lydia'nın Hellenistik Dönem'deki en önemli kentlerinden biri olan Philadelphia'nın konumlandığı bu yörede Polla Valeria tipini benimsemiş bir atölyenin faaliyet göstermiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Penelope Tipi

Bu tipte figür genellikle arkalıksız diphros üzerinde, bazen gövdesi hafifçe geriye doğru meyilli halde otururken, döneceği tarafa bağlı olarak sola dönükse sağ, sağa dönükse sol eliyle oturağa yaslanır. Diğer el genelde kucak üzerine bırakılmakla birlikte değişkenlik de gösterebilir. Ayaklarda ise dıştaki ayak ileri uzatılmışken içte kalan ayak geriye çekilir ve izleyici tarafından görülmez (Çizim 7). Bu tip için Cremer, mantonun başı ve vücudu tümüyle sardığını, figürün $\frac{3}{4}$ cepheden verildiğini ve sağ eline dayandığını belirtir (Cremer 1991, 88). Ancak genel hatlarıyla bu tipteki figürlerin sağa veya sola dönük oturuş yönlerine bağlı olarak dayandıkları elleri de değişebilmektedir (Horn 1972, 58, Beil. 1, 106.c (sağına dönük), Beil. 13, 114, 116.b, 111a (soluna dönük)).

Penelope tipine ilişkin bugüne kadar araştırmacılar tarafından öncül kabul edilen heykellere ya da kendi görüşleri veya çalışmalarındaki eserlerde bulunan figürlerin isimlerine göre farklı adlandırmalar yapılmıştır: Antiokheia Tykhe'sinde (Pfuhl-Mobius 1979, Taf. 264, Nr. 1840) olduğu gibi oturaktan destek alan figürü Horn ve Saraçoğlu Tykhe Tipi (Horn 1972, 58; Saraçoğlu 1997, 54), kocası Odysseus'u bekleyen Penelope heykeline benzerliğinden dolayı Ridgway ve Cremer Penelope Tipi (Ridgway 1990, 236; Cemer 1991, 88 vd.) olarak adlandırır. Yaylalı tam bir adlandırma yapmaktan kaçınmakla birlikte Antiokheia Tykhe'sinin bu tipi etkilemiş olabileceğini belirtir (Yaylalı 1979, 44). Şahin ise etraflıca tartıştığı bu konuda, elin oturağa dayanması dışında vücut hareketi, giysi sarılışı ve üzüntü bakımından Miletopolis kökenli stellerin farklı olmasından yola çıkarak tipi incelediği eserlerden TA 28 numaralı stelin sahibinden hareketle Melissa Tipi adıyla ele almıştır (Şahin 2000, 66).

Sonuç olarak, oturağa yaslanan bu tip figürlerin diğer hareketler ve giysi sarılışındaki değişkenliğe rağmen kökeni neresi olursa olsun Hellenistik Dönem'de yoğunlaşan Tykhe tipi ve/veya Penelope tipinden etkilenmiş olabileceği muhtemeldir.³ Lydia açısından bakıldığında ise, ancak incelediğimiz tiplerle aynı özelliklerde ismi bilinen bir heykelin veya konuya ilişkin bilgilendirici bir yazıtın bulunması durumunda bu tartışmaların son bulabileceğini düşünmekteyiz.

Penelope tipi Lydia'da iki mezar steli üzerinde görülmektedir (Malay 1994, 89-90, Ins. 247, Fig. 89). Bu figürlerde muhtemelen dönemsel özelliklerden kaynaklanan bazı küçük farklılıklar da vardır: Vücudu tümüyle saran chimationun bir ucu figürün sağından gelip sol omuzdan arkaya döküldüğü İzmir Müzesinden 6354 envanter numaralı güneybatı Lydia buluntusu ilk stelde (Resim 9) figür yaklaşık cepheden bir açıyla sahneye yerleştirilmiştir. Ön gövdeyi açıkta bırakan chimationun bir ucunun demet halinde figürün sağ arkasından gelip kalça üzerinden sola yöneldiği Sardes buluntusu ikinci örnekte ise bacaklar profilden, gövde $\frac{3}{4}$ cepheden verilmiştir.

Küçük Herculanumlu Kız Tipi

Cremer'in Saufeia (Cremer 1991, 87), Şahin'in Nikaia kökenli bir steldeki kadının adından hareketle Fausta olarak adlandırdığı (Şahin 2000, 66) bu tip, esasen kol hareketleriyle Saufeia tipinden epeyce uzak olmasından dolayı söz konusu adla anılmaya elverişli değildir. Aynı şekilde Lydia'da örneği varken Bithynia yöresinden bir stelde betimlenen kadının adıyla da tipi adlandırmak uygun gözükmemektedir. Bu nedenle tipi serbest heykellerdeki en benzer öncülü olan ve orijinali MÖ geç 4. yüzyıldan Küçük Herculanumlu Kız tipi (Bieber 1961, Fig. 751-752; Bieber 1962, 112, Fig. 2 a-b; Eule 2001, 187, Abb. 36; Smith 2002, Res. 89) kapsamında değerlendirmenin daha makul olduğu anlaşılmaktadır.

³ Tipe ilişkin oturmuş, kesin bir adlandırma olmadığından Şahin'in yaptığı "Melissa" adlandırması Miletopolis stelleri özelinde doğru bir yaklaşımdır.

Bu tipte başı örterek gelen chimation⁴ göğüs üzerindeki sağ kolu sarıp sol omuz üzerinden arkaya dökülür. Dışarıda kalan sağ el chimation demetini tutabilir. Sol arkadan gelen chimation önde, kucak üzerine bırakılmış sol kolu sarar (Çizim 8). Fausta tipi için belirtildiği (Şahin 2000, 66) gibi MÖ 3. yüzyıla tarihlenen bir Kyzikos steli üzerindeki cepheden işlenmiş kadın figürü (Pfuhl-Mobius 1977, 229, Taf. 130, Nr. 882) bu tipin steller üzerindeki en erken örneği olabilir. Tip, Hellenistik Dönem'de Efes, Kos, Thasos gibi merkezlerde (Linfert 1976, Taf. 19, Abb. 99 (Efes), Taf. 30, Abb. 157-159 (Kos), Taf. 58, Abb. 312-313 (Thasos), Taf. 59, Abb. 318-319), MÖ 2. yüzyıldan itibaren ise Byzantion, Nikomedia, Kyzikos, Nikaia ve Miletopolis gibi merkezlerdeki steller üzerinde görülür (Fıratlı 1964, Pl. 8.33, Pl. 10.36, Pl. 11.41, Pl. 41.168; Pfuhl-Mobius 1979, 150 vd. 383 vd. Taf. 77, 86, 96, 102, 224, 238, Nr. 466, 548, 624, 675, 1556, 1628; Cremer 1991, 92, Taf. 16, KF Dem I; Cremer 1992, Taf. 4, 5, 9, 12, NSA 5, N 7, NS 5, NK 14; Şahin 2000, 66, dn. 447).

Küçük Herculaneumlu Kız tipiyle Lydia'dan 9 adet stel (Çekilmez 2015, 116-120, Lev. 4, 5, 6, 8) üzerinde karşılaşılr. Bunların tümü oturan figürlere işlenmiştir. Hellenistik Dönem'in İzmir gibi önemli bir heykeltıraşlık merkezinde karşılaşılmayan ve Mysia ve Bihynia'da sıkça uygulanan bu tipin Lydia'da bu denli çok olması dikkat çekicidir. Öte yandan Lydia'daki Küçük Herculaneumlu Kız tipli figürlerin bazılarında yerel uygulamalar olarak değerlendirilebilecek bazı değişimler de görülebilmektedir. Esasen yalnız bu bölgeye özgü olmayan bu değişim çerçevesinde sağ ve sol ellerin hareketlerini değiştirdiği, farklı dönemlerin kopyalarında ayrıntıların her zaman aynı olmadığı ve bu konuda bölgeler arasında değişiklikler görüldüğü kabul edilmektedir (Saraçoğlu 1997, 53). Bu düşünceden hareketle bu tipin en önemli belirteci olarak kol hareketleri, yani bir kolun chimationa sarılı olarak göğüs üzerinde durması, diğerinin de mutlaka önde, aşağıda olması gerektiği sonucu çıkarılabilir. Bir örnek (Çekilmez 2015, 117-118, Lev. 5) dışında fazlaca aşınmış olan Lydia stellerinde açıkta kalan sağ elin sol omuzdan gelen chimationu tutup tutmadığı tam olarak görülememektedir. İzmir Müzesi'nden 4345 envanter numaralı, Koloe buluntusu bir stel (Malay-Ricl 2006, 71, Nr. 45) (Resim 10) üzerindeki kadın figürünün de ana şemadan küçük farklarla ayrıldığı görülür. Burada göğüs üzerindeki sağ kol mantoya sarılı değildir; baştan gelen chimation yandan aşağıya dökülür. Kolların duruşuyla Küçük Herculaneumlu Kız tipinde olan figür sol omuzdan aşağıya doğrudan dökülen chimation açısından bakıldığında ise Pudicitia Braccio Nuovo tipini (Horn 1931, 65, Taf. 23; Linfert 1976, 155; Pfuhl-Mobius 1977, 162; Yaylalı 1979, 130 vd.

⁴ Chimationun başı örtmesi esasen Büyük Herculaneumlu Kadın tiplerinde görülen bir özelliktir (Bkz. Smith 2002, Resim 88) Ancak bu grupta ele alınan figürler oturur halde olduğundan ve Giriş bölümünde ifade edildiği gibi incelenen tipin belirleyici özelliği olarak kol hareketleri ve özellikle chimationun sol kolu sarması dikkate alındığından ve de göğüs üzerindeki sağ kol hareketinin daha çok Küçük Herculaneumlu Kız Tipi ile olan benzerliği dolayısıyla karşılaştırma anılan tipte yapılmıştır.

Lev. 13, Nr. 26) anımsatır. Dolayısıyla bu eserle, steller üzerindeki figürlerin her zaman belli tipleri birebir takip etmediği ve çeşitli yerel farklılıkları da ortaya koyabildiği örneklenmektedir. Bu durumda Braccio Nuovo tipinin kol hareketlerinden ziyade chimation sarılışına göre belirlendiği (Cremer 1991, 83) dikkate alındığında Koloe steli üzerindeki figür anılan tipte değerlendirilemeyeceğinden, kol hareketlerine göre en yakın benzerlik gösterdiği Küçük Herculeanumlu Kız tipi kapsamına dahil edilmelidir. Koloe stelindeki figür tipinde yapılan bu küçük oynamalar olasılıkla MÖ 1. yüzyılda zayıflayan sanatsal anlayış (Fuchs 1969, 149 vd.) ile organik yapının bezeksel bir görünüme dönüştüğü stil özelliğinden (Pfuhl-Möbius 1977, 61, dn. 214) kaynaklanmış olmalıdır. Öte yandan Küçük Herculeanumlu Kız tipindeki figürlerin betimlendiği stellerin Lydia'da daha çok Tire civarında bulunmuş olmaları, kabartma alanlarının kemer örtülü olması, gerek formları gerekse figür tipolojileri gibi ortak özelliklere sahip olmaları bunların aynı atölye ürünü olabileceğine işaret etmektedir.

Venedikli Mousa Tipi

Venedikli Mousa tipinde (Pinkwart 1973, Taf. 2 vd.) mantoyu geren sağ el göğüs üzerinde, himation altındaki sol kol kenarda bir destek üzerindedir. Tipin kaliteli örneklerinde (Yaylalı 1979, 45, Lev. 49, Kat. 97) chimation göğüs üzerinde bileğe kadar sarılı olan elle tutulur (Çizim 9). Vücut hareketi sonucunda chimation eteklerinde çapraz uzanan kıvrımların ince kumaş yapısı dolayısıyla alttaki chiton kıvrımlarını vermeleri de bu tipteki figürlerde görülen belirleyici özelliklerden biridir. Nitekim Hellenistik Dönem'de Klasik dönemin tersine, zarif ithal kumaşlar için çağdaş bir zevk olarak benimsenen, ağır chiton üzerine ince chimationun tercih edildiği bir trend ortaya çıkmıştır (Messeglia 2015, 11, dn. 60).

Venedikli Mousa tipi Lydia'da Maionia ve Hypaipa'dan iki örnekle (Malay-Petzl 1985, 55-57, Nr. 1, Taf. 2) temsil edilir. Maionia stelinde ayağına kothornos benzeri, yüksek tabanlı bir ayakkabı giymiş olan figür, chimation demetini her iki elle gererek ana şemaya daha yakın bir görüntü vermektedir. Geç Hellenistik Dönem özelliği olan basitlik ve sadeleşmeye (Pfuhl-Möbius 1977, 51 vd.) bir örnek teşkil eden Hypaipa stelindeki (Resim 11) figürde ise eller chimationu tutmamaktadır ve aşınmadan dolayı karın üzerindeki elin kumaşa sarılı olup olmadığı belli değildir.

Yaylalı Venedikli Mousa tipinin özgünü ile kabartmalar arasındaki farklılıkların kabartmanın gereği olduğunu, tip için Geç Klasik veya Erken Hellenistik Dönem'de öncül aramaya gerek olmadığını ve Philiskos'un Mouselerinden kopya edildikleri için tipin tüm örneklerinin Pinkwart'ın yaptığı MÖ 160-150 tarihlenmesinden sonra olduğunu belirtmektedir (Yaylalı 1979, 45).

III. Erkek Tipleri

Hellenistik Dönem Lydia mezar stellerinde 4 öncül heykelden esinlenilmiş olması muhtemel 6 erkek tipinden söz edilebilmektedir. Giysi sarılışında farklılıklar gösteren fakat gövde yönelimi ve kol hareketleri bakımından birbirine

benzer tiplerin aynı öncül heykelden esinlenilmiş olabileceği düşüncesinden hareketle Palliatus ve Demosthenes tipleri ikişer gruba ayrılmıştır.

Palliatus I Tipi

Erken dönem mezar stellerinde, duran veya yürüyen figürler bir Philadelphia örneğinde de görüldüğü gibi (Meriç 1991, 121-122, Lev. 27; Durugönül 2015, 133-134, Kat. Nr. 74) profilden verilmiş ve heykel görünümünden uzak iken; MÖ 2. yüzyıldan itibaren cepheden verilmiş heykel görünümlü figürler erkek betimlerinde de yaygınlaşır (Pfuhl-Möbius 1977, 60). Bunlar arasındaki en sık görülen erkek tipi olan Palliatus I, Grek kıyafetinin tam ve gelenekselleşmiş, anıtsal bir görünümü olarak kabul edilir (Pfuhl-Möbius 1977, 60-61, 156 vd.). Bu tipi Bieber ve Şahin “Palliatus” (Bieber 1959, 374 vd; Şahin 2000, 71)⁵, Pfuhl-Möbius “Normal Tip” (Pfuhl-Möbius 1977, 90), Yaylalı “A Tipi” olarak ele alır (Yaylalı 1979, 46). Genellikle bir (çoğu zaman sol) bacağın yana doğru açıldığı bu tipte sağ omuz arkasından gelen chimation demeti göğüs üzerindeki sağ kola sıkıca sarıldıktan sonra sol omuzdan arkaya dökülür. Buradan açılarak gelen uç dirsekten hafifçe bükülmüş olan sol kola sarılır. Bileği saran kumaş tomarı sol bacak üzerinde elle sıkıca tutulduktan sonra aşağıya, dize kadar dökülür (Çizim 10). MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısına verilen Sophokles ve Aischynes portre heykelleri (Bieber 1961, 175 vd.; Smith 2002, 39, Res. 38), kol ve bacak hareketlerindeki küçük değişiklikler dışında temel giysi formu açısından bu tipin serbest heykeltıraşıltaki ilk örnekleridir. Dolayısıyla tipin ilk olarak filozof ve hatipler için kullanıldığı kabul edilir (Bieber 1961, 129 vd.).

Palliatus I'nin en güzel ve kabartmalardakine en yakın örneği olarak, ayaklardaki hareket değişimine rağmen Delos grubundaki Dioskurides Heykeli gösterilir (Fuchs 1969, 375, Abb. 416, Taf. 137; Zanker 1993, 215, Fig. 3). Bu tip MÖ 2. yüzyılda kabartmalarda MÖ 1. yüzyılda ise heykellerde yaygın olarak görülür (Pfuhl-Möbius 1977, 91, Taf. 34 vd.) Batı Anadolu'da en yaygın tip olarak bilinen Palliatus I şemasındaki erkekler (Pfuhl-Möbius 1977 90 vd, Nr. 156 vd, Taf. 34 vd.; Yaylalı 1979, 46-47, dn 67; Şahin 2000, 71-73) ile Lydia Bölgesi mezar stellerinde de karşılaşılr. Lydia'daki ilk örneklerinin Hellenistik Dönem'de, MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başladığı görülen Palliatus I, Lydia mezar stelleri içinde en fazla karşılaşılan tiptir (Resim 12). 14 stelde 17 figürle temsil edilir (Pfuhl-Möbius 1977, 103, 166, Taf. 44, 85, Nr. 228, 546; Hanfmann-Ramage 1978, 117, Fig. 273; Malay-Petzl 1985, 55-57, Nr. 1, Taf. 2; Malay 1994, 82-83, Fig. 75; Petzl 1996, 17). Benzer örnekleriyle Smyrna mezar stellerinde (Yaylalı 1979, 74, Lev. 34, No: 66) karşılaşılan Manisa Müzesindeki buluntu yeri bilinmeyen 4435 envanter numaralı MÖ 2. yüzyıla ait bir Lydia stelinde (Malay 1994, 82-83, Fig. 75) figür, duruşu açısından daha hareketsizdir ve burada sağ

⁵ Palliatus, Roma dönemi için kullanılan ve önceki devirlerin chimationunu karşılayan bir terimdir. Bu nedenle Bieber'in anılan yayındaki bu kullanımı tipi daha çok Roma perspektifinden yaklaşılarak ele almasından kaynaklanır.

kalçanın kaybolduğu dikkati çeker. Çıplak sağ dizin üst kısmında görülen tek parçalı katlanma Palliatus I tipolojisine sahip figürlerin giysilerinde aynı şemanın uygulandığını gösteren biçimsel bir özelliktir. Bu stelde incelediğimiz eserlerden farklılık gösteren önemli bir özellik daha bulunur: Chimation üzerinde çift çizgiler halinde, belirli aralıklarla izlenen birbirine paralel, “press folds” ya da “liegefalten” olarak bilinen “çift çizgiler” (Öztepe 2004, 209 vd.), yukarıda bahsedilen Deloslu Dioskurides heykelinde de gözlenen teknik bir özelliktir.

Hellenistik Dönem Lydia mezar stelleri üzerindeki Palliatus I figürlerinde vücut hangi bacak tarafından taşınıyorsa aynı kol göğüs üzerinde chimationa sarılıdır. Genelde ağır bir kumaştan oluşan chimationa sarılı bu kol sağ koldur; sol kol aşağıdadır ve bileğinden aşağıya chimation demeti dökülür. Dikkat çekici bir farklılık olarak bazı figürler chimationu tutup yukarıya doğru çekerken (Pfuhl-Möbius 1977, 166, Nr. 546, Taf. 85; Malay-Petzl 1985, 55-57, Nr. 1, Taf. 2, K64), MÖ 1. yüzyıla ait kimi geç dönem örneklerinde (Pfuhl-Möbius 1977, 103, Taf. 44, Nr. 228; Hanfmann-Ramage 1978 117, Fig. 273) giysinin serbest bırakıldığı gözlenir. Philadelphia’dan aile betimli bir steldeki (Hanfmann-Ramage 1978, 171-172, Nr. 262, Fig. 451-452; Pfuhl-Möbius 1979, 180, Taf. 97, Nr. 633; Durugönül 2015, 123-125, Kat. Nr. 66) büyük erkek figürü ise bacak hareketi dışında sol elini belinin arkasına doğru yönlendirmesiyle daha çok Aischynes şemasını yansıtır. Bu değişik hareket bölgenin diğer MÖ 1. yüzyıl örneklerinde olduğu gibi stilin yanında tipolojide de farklı uygulamaların bir arada verildiği bir geç dönem özelliği olmalıdır. Nitekim aynı stelde betimli daha küçük boyuttaki genç erkek figürü bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir.

Palliaatus I şemasındaki figürlerin sol ellerine zaman zaman çeşitli nesnelere tutturulabilmektedir. Örneğin yukarıda sözü edilen Manisa Müzesi’ndeki stelde (Malay 1994, 82-83, Fig. 75) görülen figürün elindeki rulo, figüre filozofik bir görünüm kazandırmaktadır. Tipin bu MÖ 2. yüzyıl örneğinde diagonal bir kontrapost (zıt) hareket tüm vücutta izlenen dönme ve yaylanmayla verilmeye çalışılırken, 1. yüzyıl örneklerinde (Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 100, Nr. 666; Hanfmann-Ramage 1978, 117-118, 171-172, 186, Fig. 276, 451, 452; Pfuhl-Möbius 1979, 180, Taf. 97, Nr. 633) bu yalnızca başın sağına yatırılmasıyla sağlanmaya çalışılmıştır. Palliatus I tipinin Lydia stellerinde uygulanmasında yaşlı, genç veya delikanlı ayrımı yapılmamıştır.

Palliatus II Tipi

Bu tip Pfuhl-Möbius’un “Normal Tipteki Erkeğin Değişik Şekli” (Pfuhl-Möbius 1977, 107, Nr. 250 vd. Taf. 48 vd.), Yaylalı’nın “B Tipi” (Yaylalı 1979, 47) olarak tanımladığı Lydia’da örneği bulunmayan bir tipin karışımı olarak kabul edilebilir. Yaylalı bu tipi “C Tipi” olarak ele alır (Yaylalı 1979, 47, Lev. 15, 21, 33, 55, 66; Kat. No: 29, 42, 64, 108, 130). Burada göğüs üzerindeki sağ kol Palliatus I’de olduğu gibi sağ omuzdan gelen chimationa sarılıdır. Sol omuzdan gelen chimation demeti, yandan kayıp düşmemesi için sağ el ile göğüs üzerinde tutulur

ve aşağıya sarkar. Sol kol yana bırakılmıştır. Sol el serbest, yumruk şeklinde kapalı veya bir nesne tutar halde bulunabilir (Çizim 11).

Palliatu II tipi Hellenistik Dönem Lydia'sından üç stelde (Keil-Premmerstein 1906, 7-8, Nr. 15, Abb. 6; Pfuhl-Möbius, 1977, Taf: 57, Nr: 342) tespit edilebilmiştir. Hafif bir sağına dönme hareketinin fark edildiği bu figürlerde ağırlık sağ bacak üzerine bindirilmiştir. Sol omuzdan gelen chimationun sağ elle çekilmesine karşılık sol bacağın yana açılması sonucunda bir zıt hareketler dengesi oluşturulmuştur. Başların gövdelerle farklı yönler bakması da bu dengeli duruşu perçinlemektedir. Diagonal kontrapost hareketler kumaş kıvrımlarında uygulanmış stile de yansımıştır; kıvrım dizileri birbirini kesen bir yapıya sahiptir. Tipin üç örneğinden birinde (Resim 3) chimation demeti sol omuz üzerinde daralıp toplanarak öne, aşağıya uzanırken diğerlerinde (Yaylalı 1979, 32, 213-214, Lev. 66) pazuları da içine alarak göğse yönelir. Yine ilkinde chimation vücuda daha gergin bir şekilde sarılmış olmasına karşın diğerlerinden daha kısa olduğu izlenimini verir: zira sol bacak üzerinde yukarıya doğru gerilen chimation sol omuzdan öne doğru dökülürken karından aşağıya ulaşmaz. Diğerlerinde ise uzun chimationlar vücuda daha rahat bir şekilde sarılmıştır. Stilleri bakımından birbirine yakın olan bu stellerdeki söz konusu ayrıntılar dönemsel özelliklerden değil olasılıkla usta farklılığından kaynaklanmış olmalıdır.

Demosthenes I Tipi

Hellenistik Dönem Lydia mezar stelleri içinde iki stelde üç figürle (Malay 1999, 116, Nr. 128, Fig. 133; Çekilmez 2011, 107-126) karşımıza çıkan bu tipi Yaylalı "E tipi" başlığı altında gruplandırırken (Yaylalı 1979, 48 vd.), Şahin "Demosthenes Tipi" adıyla inceler (Şahin 2000, 73-74). Bu tipte de erkek figürü chiton üzerine chimation giyer. Vücut ağırlığı herhangi bir bacak üzerinde olabilir. En belirleyici özelliği kolların karın üzerinde olması ve ellerin birbirine bağlanmasıdır (Çizim 12). Sol omuzdan gelen chimationun ucu önde bileklere sarılarak ya da bileklerin altından geçerek sol kalça üzerinden aşağıya dökülür. Bu tipin öncülü çapraz yönlerdeki omuz ve bacakların ters hareketi ile giysinin sadeliği dolayısıyla Erken Hellenistik Dönem'de aranır (Horn 1931, 3 vd.; Yaylalı 1979, 48, dn. 88). Bu öncül tipin Erken Hellenistik Dönem'deki en benzeri olan Atinalı Politikacı Demosthenes'in heykeli (Horn 1931, 3 vd. Taf. 1: 2, 3; Bieber 1961, 42 vd. Fig. 218-225; Smith 2002, 41 vd., Res. 39) olmalıdır. M.Ö. 280 yılına tarihlenen bu orijinalde chiton bulunmaz. Sağ üst gövde çıplaktır. Chimationun belden gelen ucu sol omuz veya koltuk altından arkaya giderken; Lydia örneklerini de içeren sonraki figürlerde ise ön solda kollara sarılarak ya da kolların üzerinden geçerek aşağıya dökülür. Chimation sarılışının yanı sıra Lydia'daki Demosthenes I figürlerinde (Malay 1999, 116, Nr. 128, Fig. 133; Çekilmez 2011, 107-126) orijinal heykelden farklı olarak chiton bulunur. Bu tipte ellerin birbirini tutma şekli gibi ayrıntılarda da orijinalden farklı yorumlarla karşılaşılabilmektedir (Şahin 2000, 73).

Demosthenes I bağlamında incelediğimiz Lydia stellerindeki figürlerin yüzeyleri oldukça tahrip olmuş durumdadır (Resim 13). Tempsianoı (Karaköy)'de bulunmuş MÖ 2. yüzyılın sonlarından bir stel (Malay 1999, 116, Nr. 128, Fig. 133) üzerinde görülen figürler yerel özellikler gösterirken, Tire'den aynı yüzyılın ortalarına verilen bir steldeki figür (Çekilmez 2011, 107-126) İzmir örnekleriyle (Yaylalı 1979, 48-49, Lev. 50, Kat. No: 98, 99) daha fazla benzerlik içindedir. Demosthenes I tipinin doğal duruşundan kaynaklı olarak figürlere cansız ve katı bir yapı egemendir. Verilen örnekler bu tipin Lydia'da MÖ 2. yüzyılın üçüncü çeyreği ile MÖ 1. yüzyılın ilk yarısında kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Demosthenes II Tipi

Demosthenes I tipinde olduğu gibi en belirleyici özellik olarak ellerin önde, göbek üzerinde bağlanmış olması dikkat çeker. Chimationun önde sol kol üzerinden sarkıtılışı da ellerin duruşundan kaynaklanır. Demosthenes I tipinde bacak devinimi değişebilmekteyken burada figürün ağırlığı sol bacak tarafından taşınır, sağ bacak yana doğru fazlaca açılmıştır. Bu hareketten dolayı vücutta soluna doğru eğimli bir duruş söz konusudur. Vücudu sıkıca saran chimationun sağ omuzdan gelen ucu sol omuzdan arkaya gider, sol kolun arkasından gelen bu uç önde kola sarılarak aşağıya uzun bir demet halinde dökülür. Vücut boyna kadar giysiye sarılmış haldedir (Çizim 13). Heykelerde birebir öncülü bulunmayan bu tipin Geç Hellenistik Dönem'de ortaya çıkmadıysa Erken Hellenistik Dönem'den bir heykelin etkisi altında yapılmış olabileceği düşünülmektedir (Horn 1931, 3 vd.; Yaylalı 1979, 49, dn. 88). Söz konusu Hellenistik heykelin burada ele alınan giyinik tipte de uygulandığı üzere, ellerin önde bağlandığı modellerin en tipik örneği olarak yukarıda bahsi geçen Demosthenes Heykeli (Smith 2002, 41 vd. Res. 39) olması kuvvetle muhtemeldir.

Lydia'daki Mostene (Karaoğlanlı) yerleşiminde bulunmuş olan bir stelde (Gschnitzer-Keil 1957, 220, Taf. 1, Nr. 1; Yaylalı 1979, 32, 213-214, Lev. 66) Demosthenes II tipinin bir örneğiyle karşılaşılmaktadır (Resim 14). Her ne kadar bu stel, tipolojik benzerliği dolayısıyla İzmir stellerine (Yaylalı 1979, 3 vd. Lev. 17, 50, 55, 66, 67) dahil edilmek istenmişse de; bir Lydia kentinde bulunmuş olmasının yanı sıra ortalama bir İzmir stelinden farklı özellikler göstermesi; daha alçak kabartma olması, figürlerin tavandan oldukça aşağıda kalan alçak boyları, yanlarda paye yerine arkada bir raf işlenmiş olması, küçük figürlerin kompozisyona yerleştiriliş noktaları ve rozet ve çelenkler başta olmak üzere bezemelerdeki ayrıntıların daha özensiz oluşuyla İzmir stellerinden farklı bir teknik ve işçiliği gözler önüne sermektedir. Ayrıca Manisa Müzesindeki envanter kayıtlarında söz konusu stelin buluntu yeri Mostene olarak belirtilmişken İzmir stelleri arasında değerlendirilen ve üzerinde Demosthenes II tipi ile karşılaşılan diğer dört stelden üçünün (Yaylalı 1979, 49, Lev.6, 13, 14, 51, Kat. No: 11, 26, 28, 100) daha buluntu yerinin bilinmiyor olması bu düşünceyi destekleyen bir durumdur. Bu durum steli Lydia atölyelerinden birinde üretilmiş yerel bir eser olarak kabul etmemizi gerektirir.

Hippokrates Tipi

Pfuhl-Möbius'un "Kos Tipindeki Erkek" olarak adlandırdığı (Pfuhl-Möbius 1977, 111, Taf. 50 vd) tipi Yaylalı "D Tipi" başlığı altında incelerken (Yaylalı 1979, 47) Şahin "Hippokrates Tipi" adıyla ele almıştır (Şahin 2000, 74). Bu tipte genelde chimationun altında chiton bulunmakla birlikte gövdenin chitonsuz, çıplak bırakıldığı örnekler (Pfuhl-Möbius 1977, 110, Taf. 50, Nr. 266) de vardır. Chimation vücudun sağ üst yarısını sarmaz. Chimationun sol omuzdan inen ucu göğüs veya karın üzerinde sol kola sarılarak dökülürken bel hizasından gelen kumaş tomarı da aynı bilek üzerinden aşağıya dökülür. Sol omuzdan gelen kumaş demeti bazen kola sarılmadan da aşağıya dökülebilir. Sol bacağı hafifçe yana açılmış olan bu tipteki figürler hafifçe sağlarına dönüktürler (Çizim 14).

Kabartmalardaki ilk örnekleri MÖ 5. yüzyıla kadar giden (Şahin 2000, 74, dn. 515) Hippokrates tipi ilk kez MÖ 4. yüzyılda yaygınlaşmaya başlar (Diepolder 1965, Taf. 53; Fuchs 1969, 126, Abb. 116). MÖ geç 4. yüzyıldan Kos Adası'nda tıbbın babası sayılan Hippokrates'e adanmış bir heykel, bu tipin serbest yontular içindeki öncülü olarak kabul edilir (Kabus-Preisshofen 1989, 186 vd. Taf. 16). En güzel örnekleri ise Erken Hellenistik Dönem'de ortaya çıkar (Fuchs 1969, 130 vd. Abb. 119 vd.; Linfert 1976, 33, Nr. 175; Yaylalı 1979, 48, dn. 83).

Hippokrates tipinin Hellenistik Dönem Lydia mezar stellerinde üç örneği (Mendel 1914, 248-249 Nr. 1033; Pfuhl-Möbius 1977, 80, 266-267, Taf. 26, 161, Nr. 110, 1070) bulunur. MÖ 1. yüzyıla tarihlenen bu stellerde figür kısa kollu chiton üzerine chimation almıştır. Sol ve sağ omuzdan gelen chimation demetleri genelde kola sarılmazken yalnızca bir örnekte (Pfuhl-Möbius 1977, 80, Taf. 26, Nr. 110) (Resim 15) sol kola sarılarak aşağıya dökülür. Figürün sol elinde tuttuğu rulo onun bir kamu görevlisi veya bilge bir kişi olabileceğine işaret eder. Stelin kayıp parçası üzerinde kalmış olan sağ kol yana bırakılmış olabileceği gibi yandaki bir başka figürle el sıkışıyor durumda da olabilir. Nitekim Hippokrates tipinin dexiosis sahnelerindeki el sıkışan figürlere sıkça uygulandığını kanıtlayan Lydia dışında başka örnekler (Yaylalı 1979, 48, Lev. 25.1, 25.2, 45.1; Kat. No: 49, 50, 88) de mevcuttur.

Hades Tipi

Lewerentz'in Tip VI başlığı altında ele aldığı bu figür tipi özellikle MÖ 2. yüzyılın ortalarından itibaren yoğun olarak kullanılmaya başlanır ve MÖ 1. yüzyılda da devam eder (Lewerentz 1993, 238). Gövdenin çıplak bırakıldığı bu tipte chimation belden aşağıda, bacakları sararken bir ucu arkadan yukarıya gider ve katlanmış olarak sol omzun üzerinde bırakılır (Çizim 15). Bu tipin öncülü tam olarak belirlenememiş olmakla birlikte Geç Klasik Dönem Hades ve Serapis betimlerinin buna kaynaklık etmiş olabileceği; bununla birlikte Hellenistik Dönem'de geliştirilmiş olan bu tipte chiton bulunmamasının söz konusu öncüllerden önemli bir fark olduğu kabul edilmektedir (Lewerentz 1993, 147).

Genel şemasıyla Hades ve Serapis'in yanı sıra kol hareketleri ile omuz üzerindeki chimation tomarı açısından Apollon ve Poseidon betimlerine (Smith 2002, 67, 245, Res. 76, 304) de benzerlik göstermesi bu tipin tanrısal formları tekrar eden bir betim olduğunu ortaya koymaktadır. Lydia'daki tek örneği olarak kabul edilebilecek figür Güney Lydia'da bir nekropolde bulunmuş bir stel üzerindedir (Resim 16). Figür oldukça aşınmış olduğundan tipi belirlemede önemli bir kriter olan omuz üzerindeki kumaş tomarı ancak silik durumdaki izlerden tespit edilebilmektedir. Bu izlere göre chimation tomarının yukarıya kaldırılan kol tarafında değil, diğer omuz üzerinde olması da dikkat çekici bir farklılıktır. Öte yandan Lewerentz'in çalışmasındaki Tip VI'da figür sağ kolunu mızrak tutan figürlere benzer şekilde yukarıya kaldırmış iken Lydia örneğinde daha çok başına bir taç yerleştirdiği görünümü hâkimdir. Bunun dışında gövdenin çıplak oluşu, chimationun sarılışı ve sol omuz üzerinde toplanması ile sağ kolun havada olması açısından Lewerentz'in bahse konu tiplmesiyle aynı şemadadır.

IV. Sonuç

Lydia Bölgesi'nde bulunmuş Hellenistik Dönem'e ait mezar stelleri bir bölge için sayıca az olmalarına karşın figür tipleri açısından zengindir. Bu zenginlik gerek kadın figürlerinde gerekse erkek figürlerindeki çeşitlilikle kendini gösterir. Bölge sanatı bir yandan Ionia'da yaygın olan tipleri kullanırken, diğer yandan Küçük Herculanumlu Kız tipinde görüldüğü üzere, İzmir ve Efes gibi Ionia merkezlerinin stellerinde bulunmayan fakat Mysia ve Bithynia bölgelerinde görülen tipleri de içerir. Figürler ait oldukları tipin temel özelliklerini taşıyor olmakla birlikte kol ve bacak hareketleri ile giysi sarılışı bakımından Lydia'ya özgü yerel özellikler de yansıtırlar. Kadın figürlerinde en yaygın olarak Saufeia, erkek figürlerinde ise Palliatius I tipi görülmektedir. Saufeia tipi bir örnek dışında ayaktaki figürlere Philista tipi ise bunun tersine oturan figürlere uygulanmıştır. Penelope ve Venedikli Mousa tipleri ise bölgenin Ionia ve Mysia gibi komşu bölgelerle olan sanatsal ilişkileri bağlamında öne çıkarlar.

Figür tipleri konusunda Lydia Bölgesi'nin sunmuş olduğu yeni örnekler, özellikle bugüne kadar Batı Anadolu'da az sayıda bulunmuş olan Polla Valeria figür tipinin yayılımı ve yerel endüstrideki kullanımına ilişkin bilgilerimize önemli katkılar yapmaktadır. Polla Valeria tipinin betimlendiği 6 Lydia stelinden buluntu yeri bilinmeyen biri dışında tümünün Philadelphia civarından ele geçmiş olması bu yörede anılan tipi benimsemiş bir atölyenin faaliyet göstermiş olabileceğini akla getirmektedir.

Kadın figürleri gibi erkek figürleri de serbest yontulardan esinlenilerek mezar stellerine aktarılmış olmalıdır. Erkeklerde Palliatius ve Demosthenes tipleri kendi içlerinde aynı öncüllerden esinlenen iki farklı figür tipine ayrılır. Bunun dışında erkek tipleri konusunda Batı Anadolu'daki diğer bölgelerden herhangi bir farklılık yoktur. Hellenistik Dönem Lydia mezar stellerinin daha çok orta ve güney Lydia'da bulunmuş olmaları ise figür tiplerinin bu bölgelerde ve özellikle Ionia Bölgesiyle etkileşim halinde geliştiğini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Atalay, Erol. (1973). "Spaethellenistische Grabreliefs aus Ephesos". Ekrem Akurgal (ed.) X. International Congress of Classical Archaeology. s. 611-616. Ankara.
- Bieber, Margarete. (1959). "Roman Men in Greek Chimation", *PAPhS* Sayı: 103, s. 374-417.
- Bieber, Margarete. (1961). *The Sculpture of the Hellenistic Age*, New York: Columbia University Press.
- Bieber, Margarete. (1962). "The Copies of the Herculaneum Women", *PAPhS* Sayı: 106/2, s. 111-134.
- Buckler, William Hepburn; David Moore, Robinson. (1932). *Sardis VII: Greek and Latin Inscriptions, Part I*. Leyden: Publications of the American Society for the Excavation of Sardis.
- Cremer, Marielouise. (1991). *Hellenistisch-römische Grabstelen im nordwestlichen Kleinasien 1: Mysien*. Bonn: Publication R. Habelt.
- Cremer, Marielouise. (1992). *Hellenistisch-römische Grabstelen im nordwestlichen Kleinasien 2: Bithynien*. Bonn: Publication R. Habelt.
- Çekilmez, Murat. (2011). "Geç Hellenistik Dönem'den Bir Mezar Steli", *OLBA* Sayı: XIX, s. 107-126.
- Çekilmez, Murat. (2015). *Tire Müzesi Hellenistik ve Roma Dönemi Mezar Stelleri*. Tire: Tire Belediyesi Kültür Yayınları.
- Diepolder, Hans. (1965). *Die Attischen Grabreliefs des 5 und 4 Jahrhunderts v. Chr.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Durugönül, Serra. (2015). "Manisa Müzesindeki Arkaik-Roma Dönemi Kabartmaları", Serra Durugönül (Ed.). *Manisa Müzesi Heykeltıraşlık Eserleri*. (s. 115-159) İstanbul: KAAM Yayınları.
- Eule, Cordelia. (2001). *Hellenistische Bürgerinnen aus Kleinasien: Weibliche Gewandstatuen in ihrem antiken Kontext*. İstanbul: Tarih, Arkeoloji, Sanat ve Kültür Mirasını Koruma Vakfı Yayını.
- Fuchs, Werner. (1969). *Die Skulptur der Griechen*. München: Hirmer Verlag.
- Gschnitzer, Fritz - Keil, Josef (1957). *Neue Inschriften aus Lydien*. Wien: Rohrer in Komm.
- Hanfmann, George M. A. - Polatkan, K. Z. (1960). "Three Sculptures from Sardis in the Manisa Museum", *Anatolia* 4, s. 55-65.
- Hanfmann, George M. A. - Ramage, Nancy. (1978). *Sculpture From Sardis: The Finds Through 1975*. Cambridge: Harvard University Press.

- Hausmann, Ulrich. (1960). *Griechische Weihreliefs*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Himmelmann, Nikolaus. (1999). *Attische Grabreliefs*. Düsseldorf: Westdeutscher Verlag.
- Horn, Rudolf. (1972). *Hellenistische Bildwerke auf Samos, Samos XII*. Bonn: Rudolf Habelt.
- Işın, Gül. (2007). *Patara Terrakottaları: Hellenistik ve Erken Roma Dönemleri*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Kabus - Preishshofen, R. (1989). *Die Hellenistische Plastik der Insel Kos, AM BH. 14*. Berlin: Gebr. Mann.
- Kane, Susan. - Sam, Carrier. (1992). "Relationships Between Style and Size of Statuary and Availability of Marble in the Eastern Roman Empire", Marc Waelkens - Norman Herz (Ed.). *Ancient Stones: Quarrying, Trade and Provenance*. s. 121-128. Leuven: Leuven University Press.
- Keil Josef - Premerstein, Anton. (1906). *Bericht Über Eine Reise in Lydien und der Südlichen Aiolis*. Wien: Kaiserlichen Akademie Der Wissenschaften.
- Keil, Josef - Premerstein, Anton. (1914). *Bericht Über Eine Dritte Reise in Lydien*. Wien: Kaiserlichen Akademie Der Wissenschaften.
- Kleiner, Gerhard. (1942). *Tanagrafiguren: Untersuchungen zur Hellenistischen Kunst und Geschichte, Jdl Ergh. 15*. Berlin: De Gruyter.
- Lewerentz, Annette. (1993). *Stehende Maenliche Gewanstatuen im Hellenismus, ein Beitrag zur Stilgeschichte und Ikonologie hellenistischer Plastik, Schriftenreihe Antiquates Bd. 5*. Hamburg: Verlag Dr. Kovac.
- Linfert, Andreas. (1976). *Kunstzentren hellenistischer Zeit: Studien an weiblichen Gewandstatuen*. Wiesbaden: Steiner.
- Lippold, Georg. (1950). *Die griechische Plastik: A Handbuch der Archaeologie. München*. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- Malay, Hasan. (1994). *Greek and Latin Inscriptions in the Manisa Museum, Wien, Almanach Wien Bd. 237, ETAM 19*.
- Malay, Hasan – Georg, Petzl. (1985). "Neue Inschriften aus den Museen Manisa, İzmir und Bergama", *EA 6*, s. 55-69.
- Mendel, Gustave. (1914). *Catalogue des sculptures grecques, romaines et byzantines III Musees Imperiaux Ottomans*. Constantinople: Musees Imperiaux Ottomans.
- Meral, Korkmaz. (2016). "Yunan ve Roma Mezar Stellerinin Gelişimi", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı 36, s. 144-160.
- Meriç, Recep. (1991). "Doğu Lydia'dan Bir Mezar Steli", *ADergi*, I, s. 121-122.

- Meriç, Recep. (1993). "Neue Ostgriechische Grabreliefs aus Ionien und Lydien". *Öjh* 62, s. 57-75.
- Messeglia, Jane. (2015). *Body Language in Hellenistic Art and Society*. Oxford: Oxford University Press
- Öztepe, Erhan. (2004). "Yunan Heykeltıraşlığında Kumaş Dokusuna Dair İzler ve Formları". *Anatolia*, Ek Dizi No.1. 2004, s. 209-219.
- Petzl, Georg. (1991). "Steinepigramme aus dem Museum Manisa", *EA* 18, s. 83-90.
- Pfuhl, Ernst - Hans, Mobius. (1977/1979) *Die Ostgriechischen Grabreliefs I/II*. Mainz: Verlag Philipp von Zabern.
- Pinkwart, Doris. (1973). "Weibliche Gewandstatuen aus Magnesia am Maeander", *AntPl* 12. s. 149-160.
- Ridgway, Brunilde Sismondo. (1990). *Hellenistic Sculpture I: The Styles of ca. 331-200 BC*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Ridgway, Brunilde Sismondo. (2002). *Hellenistic Sculpture III: The Styles of ca 100-31 BC*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Saraçoğlu, Aslı. (1997). *Antakya Yöresi Mezar Stelleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Schmaltz, Bernhard. (1983). *Griechische Grabreliefs*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Scholl, Andreas. (1996). *Die Attischen Bildfeldstelen des 4. Jhs. v. Jhr. Untersuchungen zu den Kleinformatigen Grabreliefs im Spatklassischen Athen*. Berlin: AM 17.
- Smith, Roland R. R. (2002). *Hellenistik Heykel*, A.Y. Yıldırım (Çev.). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Şahin, Mustafa. (2000). *Miletopolis Kökenli Figürlü Mezar Stelleri ve Adak Levhaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yaylalı, Abdullah. (1979). *Hellenistik Devir İzmir Mezar Stelleri*. Yayınlanmamış Doçentlik Tezi. Erzurum.
- Yaylalı, Abdullah. (1986). "Hellenistik Devir İzmir Mezar Stelleri", *IX. Türk Tarih Kongresi*, 1. Cilt, s. 473-490.
- Zanker, Paul. (1993). "The Hellenistic Grave Stelai from Smyrna: Identity and Self-Image in the Polis". A.W. Bulloch (Ed.). *Images and Ideologies. Self-definition in the Hellenistic World*. Berkeley: University of California Press s. 212-230.

Çizim 1

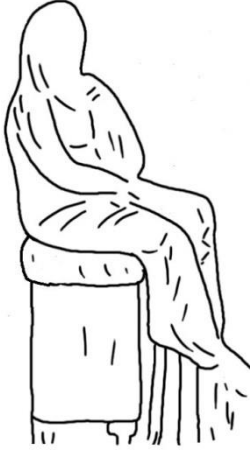
Çizim 2

Çizim 3

Çizim 3

Çizim 5

Çizim 6

Çizim 7

Çizim 8

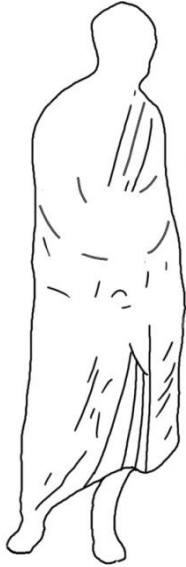
Çizim 9

Çizim 10

Çizim 11

Çizim 12

Çizim 13

Çizim 14

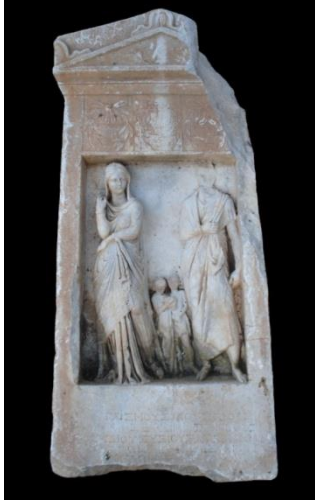
Çizim 15

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

Resim 13

Resim 14

Resim 15

Resim 16